

TURUK

2019, Yıl/Year: 7, Sayı/Issue:19, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / *Date of Received:* 30.09.2019

Kabul Tarihi / *Date of Accepted:* 20.12.2019

Sayfa / *Page:*73-95

Research Article / Araştırma Makalesi

Doi: <http://dx.doi.org/10.12992/TURUK812>

Yazar / *Writer:*

 Doç. Dr. Murat Öztürk

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Eğitimi Bölümü

muratozturk8@gmail.com

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE KÂTIPLERE YÖNELİK HİCİVLER

Öz

Matbaanın Osmanlı toplumunda kullanımının yaygınlaşmasından önce kitaplar el yazısıyla çoğaltılırdı. Bu işe istinsah ve bu işi yapanlara da müstensih, hattat veya kâtip denirdi. Kâtiplik esasen güzel yazı yazma yeteneğinden başka söz ve yazıya dair bazı incelikleri bilmeyi de gerektirmekteydi. Kimi şair ve yazarlar bazı kâtiplerin yeterli bilgi ve hüner sahibi olmadan bu işi yapmalarını eserlerinin niteliğini ve şiirlerinin kıymetini düşüreceği gerekçesiyle eleştirmişlerdir. Bazı müstensihlerin geçim kaygısıyla müellif elinden çıkan eserleri hızlı ve özensiz yazmaları ve eserin bazı kısımlarını okunmaz ve anlaşılmaz hale getirmeleri şairlerin hicvine yol açmıştır. Kâtiplere yönelik eleştirilerin sebepleri arasında şairin emeğinin heba olması kaygısı, şiirinin oldukça kıymetli olmasını vurgulamaya bahane araması, tefahür gösterme arzusu ve belirli bir kişi veya kesimi hicve bahane arama isteği de yer almaktadır. Konuyla ilgili şiirlere ve eleştirilere bilhassa mesnevilerin sebab-i telif veya hâtime bölümlerinde, divanların dibacelerinde ve bazı hiciv eserlerinde rastlanmaktadır. Bu çalışmada belirli bir yüzyılla sınırlamadan, çok sayıda divan ve mesnevi taranmış, farklı asırlarda yazılmış eserlerden elde edilen bulgular hiciv ve eleştiri edebiyatı bağlamında incelenmiş, ayrıca şiirler içerik açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: kâtip, müstensih, yazma eser, hiciv, tenkit.

SATIRES FOR CLERKS IN CLASSICAL TURKISH POETRY

Abstract

Before the widespread use of the printing press in Ottoman society, the books were handwritten. This work was called as a resident, and those who did this work were called insensitive, calligrapher or clerk. The scribe essentially required to know some subtleties of words and writing other than the ability to write beautifully. Some poets and writers have criticized some clerks for doing this work without having sufficient knowledge and skill, because they will undermine the quality of their works and the value of their poems. The poets 'satiries have led to some poetic poets' quick and sloppy writing of some of the works produced by the author with the concern of subsistence and making some parts of the work unreadable and incomprehensible. The reasons for criticism against clerks include the concern that the poet's labor will be wasted, the excuse to emphasize that his poetry is very valuable, the desire to show contemplation and the desire to seek excuse for a particular person or segment. Poems and criticisms related to the subject are found especially in the chapters of "sebeb-i telif" (reason for writing) or final chapters of masnawies, in the forewords of the divans and in some satirical works. In this study, without limiting to a certain century, the findings of many divan and masnawi were searched and the findings obtained from works written in different centuries were examined within the context of satirical and critical literature and poems were evaluated in terms of content.

Key words: clerk, calligrapher, manuscript, satire, criticism.

Giriş

Matbaanın keşfinden ve yaygın şekilde kullanımından önce kitap çoğaltma işi elle (kalemle) yapılmaktaydı. Bu nedenle söz konusu iş bazı meslek dallarını doğurmuştu. Müstensihlik, tezhipçilik, hattatlık gibi. Kitabı asıl çoğaltan kişi müstensihtir. Müstensihin yaptığı işe de istinsah denir. İstinsah işiyle meşgul olan müstensihe kâtip de denirdi. Bununla beraber kâtip kelimesinin anlamı çok daha geniştir. Yazıyla kitap çoğaltan kişilere kâtip dendiği gibi devlet bürokrasisinde yazışma işlerini yapan, kitabet sanatından anlayan, belagati bilip yazışmalarda uygulayan kişilere de kâtip denirdi. Buna göre geniş manada yazı yazmayı meslek edinen kişilere kâtip denirdi.

Bu çalışmada konuyla ilgili belirlenen beyitlerde müstensih ve hattat gibi kelimeler oldukça sınırlı sayıda geçmiştir. Kâtip veya küttâb kelimesi ile söz konusu hicivlere muhatap olan müstensihlerin ve hattatların da kastedildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle makalede bu zümrelerin kastı için daha çok "kâtip" kelimesi kullanılmıştır.

Konumuz açısından el yazısı kullanarak kitap çoğaltmakla meşgul olan müstensih anlamındaki kâtip, daha çok yazma eyleminin inceliklerini bilen, hatta bazen bu işi sanata dönüştüren kişidir de. Bu sebeple eskiden hat ve imla bilgisine eğitim-öğretim esnasında önem atfedilir ve öğrencinin iyi yetişmesi arzulanırdı. Nitekim bazı nasihatnamelerde şairlerin

okuyuculara veya çocuklarına güzel yazı (hüsn-i hat) yazma tecrübesi kazanmalarını ve imla bilgisini edinmelerini telkin ve tavsiye ettikleri görülür. Örneğin Sâlim (ö. 1743), şehirli ve çelebi kesime yazı ve imla bilgisini şiir ve nesirle beraber öğrenmeleri gerektiğini nasihat eder:

Çelebi lâgar u latîf ister
 Tab'ı âyînesi nazîf ister
 An'aneyle olup kibâr-zâde
 Söylene hep zekâsı dünyâda
 'İlm ü fazl u fûnûn-ı vâlâya
 Hatt u imlâ vü şî'r ü inşâya
 Kudreti zâhir ola ser-tâ-pâ (İnce 1994: 176)

Aynı şekilde Diyarbakırlı Lebîb (ö. 1769) de "hüsn-i hat" redifli bir şiirinde torunlarına hüsn-i hattın önemini, sanat ve marifet ehli nezdindeki kıymetini anlatırken bu sanatın ruhlara incelik ve güzellik verdiğini, kâtibine de övgü ve dua sebebi olduğunu ifade eder:

Dide-i ehl-i kemâlâta cilâdır hüsn-i hat
 Çeşm-i 'ârifde cevâhir-tûtüyâdır hüsn-i hat
 Pâk-cevher âdem ister kim nümâyiş-bahş ola
 Sanma her âyîneden sûret-nümâdır hüsn-i hat
 Âferîn-gûyâ gören tahsîn edip eyler du'â
 Kâtibine bâ'is-i medh ü senâdır hüsn-i hat (Kurtoğlu 2004: 534)

Lebîb bir başka şiirinde torunlarından Emin'e nasihat ederken güzel yazı sanatını öğrenmesini öğütler:

Meydân-ı hüsnî hatta yürüt kilik-i dânişün
 Engüşün eyle râkib-i düldül Emîn amân (Kurtoğlu 2004: 548)

Sünbülzade Vehbî de (ö. 1809) oğluna öğüt verirken hat ve kitâbet sanatının önemine değinir. Vehbî, hattatlığın ve kâtipliğin yüce bir hüner olduğunu, hem para kazandırıp hem de sanat kabul edildiğini, bu sebeple bu iş yapılırken kusur edilmemesi ve bu sanatın geliştirilmesi gerektiğini dile getirir. Vehbî imlaya da dikkat edilmesinin şart olduğunu, yazılanın tashih edilmesi gerektiğini ve imlada kusur işlenmesi durumunda hüsn-i hattın bir kıymeti kalmayacağını ifade eder:

Bundan a'lâ ola mı ya'ni hüner
 Dizesin silk-i sûtûra güher
 Hem anunla olunur kesb-i ma'âş
 Kalem erbâbı ider anı tırâş
 Belî envâ`-ı nukûşun güzeli
 Hüsn-i hatt olduğu meşhûd güzeli
 Sa'yunı eyleme ammâ maksûr
 Sâde hat eylemez itmâm-ı kusûr
 Sarf-ı zihn eyleyegör imlâya

Seni ol vâsıl ider ma'nâya
 Gerçi nahvi okudun Kâfiye'de
 'İlm-i hatta eyü bak Şâfiye de
 Tâ ki tashîh idesin imlâsın
 Bilesin yazdıgunun ma'nâsın
 Olıcak habt ü hatâ imlâda
 Hüsn-i hatdan ne çıkar ma'nâda
 Lîk olmaz ise imlâda galat
 Okunur olsa da hattun evsât
 Ketebe alsa da câhil hattât
 Kalemîyle idemez meşk-i neşât (Beyzadeoğlu 2004: 76-77)

Bir müellifin elinden çıkan bir eserin çoğaltıldıkça değişmesi, nüshalar arasında ciddi farklılıkların oluşması çoğunlukla müstensih müdahaleleri sebebiyle oluşmuştur. Müstensihler bazen vezne, bazen de müelliflerin kelime tercihlerine müdahale etmiş; kimi zaman noktaları veya ünlü harfleri yanlış yazmak suretiyle metni aslından uzaklaştırmışlardır. Günümüzde tenkitli metin ve karşılaştırmalı metin olarak uygulanan farklı nüshaları inceleyerek metin oluşturma çabaları da esasen müstensihlerin müdahale ve tercihlerinin yol açtığı sorunların giderilmesine yöneliktir. Bir şair veya yazarın (müellifin) kaleminden çıkan bir eserin müstensih tarafından yazıldıktan sonra asıl nüshayla karşılaştırılması, tashih edilmesi, mukabele veya tashih kaydının tutulması, olması gereken uygulamalardır. Mukabele bazen yazılan eserin birden fazla nüshayla karşılaştırılmasıyla yapılmaktaydı (Ece 2007: 134). Kimi müstensihlerin esas alıp çoğalttıkları bir nüshayı şüphe duydukları veya eksiklik gördükleri durumda başka nüshaları da görme gereğini duydukları da bilinmektedir. Örneğin Gelibolulu Sürûri'nin (ö. 1562) *Şerh-i Muammayât-ı Mir Hüseyin* adlı eserini çoğaltan bir müstensihin esas aldığı nüshadaki eksikliği fark ettikten sonra diğer nüshaları inceleyip eserin bu bölümlerini çoğalttığı görülmektedir (Öntürk 2019: 139).

Genel olarak bir eser çoğaltılırken müstensihten/kâtipten, beklenen bazı yetenekler ve işlemler vardır. İncelememize konu olan metin örneklerinin bazılarında da vurgulandığı üzere hatt (güzel yazı) aynı zamanda bir sanat olarak düşünüldüğünden kâtibin yazısının güzel ve özenli olması beklenir. Kâtibin imla bakımından kusursuz olması, yazıya dair teknik bilgi ve beceriye vâkıf olması istenir. Kâtip Türkçe, Arapça ve Farsçanın yazıya dair temel kaidelerini de bilmelidir. Yazıya hazırlanan sayfalar (kâğıtlar) iyi olmalı, sayfa kenarları cetvelle çizilmeli, satırlar aynı hizada olmalı, başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmalı, gereken imla işaretleri yerli yerine konmalı, nokta kusurları sebebiyle kelimeler birbirine karıştırılmamalıdır. Vezne ve kelimelere yerli yersiz müdahale edilmemelidir. Müstensih yazmış olduğu eseri mutlaka mukabele etmeli ve tashih etmelidir.

Güzel yazı yazmanın kıymetine dair yukarıda zikredilen öğüt ve beklentilerin aksine, yazısıyla müellif elinden çıkan eseri okunmaz, anlaşılma kılan, eserin kıymetini düşüren kâtipler, bazı şairlerin hiciv oklarına hedef olmuşlardır. Kitap çoğaltma işi bir geçim kapısına dönüşünce bazen müstensihlerin özenden uzaklaştığı ve hızlı yazmak suretiyle az zamanda çok iş yapmak

istedikleri, bundan ötürü de yapılan hataların arttığı bunun da beraberinde eleştirileri getirdiği görülmüştür. Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mevâ'idü'n-Neġâis*'inde sanatkâr hattatlar, müstensihler ve memuriyet hizmetindeki kâtiplerin aralarındaki ve işlerindeki bazı farklara değinmekle beraber genel olarak câhil olduklarına ve hatta "bütün kâtipler câhildir." sözünün bir nükteye dönüştüğüne değinerek bu zümreyi eleştirir:

Kara câhildür ekser ol küttâb
Yok hıyânetlerine hadd ü hesâb
(...)
Nükte-i küllü kâtibün câhil
Oldı ta'rifün anların şâmil (Şeker 1997: 388).

Klasik Türk şiirinde hiciv denince akla gelen isimlerden biri olan Sürûrî'nin (ö. 1814) Hevâyî mahlasıyla yazdığı bir gazeli hattat/kâtip/müstensih sınıfının câhilliğini ve bahsi edilen hatalarını tenkit için kaleme alınmıştır. Şair, "hattat" redifli mizahi gazelinde yazmayı iş edindiği halde harflerin sırrını bilmeyen câhil hattatların hayli fazla olduğunu, yazıları güzel olsa bile (yazı ve imla bilgisine sahip olmadıklarından) ulema nazarında nakkaştan farklı tutulmadıklarını, kâtiplerin bu işin ilmini edinmeleri hâlinde yerli yersiz irab koymayacaklarını, hatta *Kur'an-ı Kerim*'i bile yanlış yazdıkları için Allah ve resulünün hışmına uğrayabileceklerini ifade ederek hicvini daha ileri boyuta taşır. Sürûrî, eğer yazdığını anlayan bir kâtip varsa mürekkepçilik mesleğini bırakacağını da iddia eder:

Şimdi çokdur ketebe sâhibi câhil hattât
Lîkin esrâr-ı hurûfa kanı vâsıl hattât
Hoş-nüvîs olsa ne denlü ulemâ indinde
Tutulur her dem nakkâşa mûmâsil hattât
Hattına konmaz idi nâ-be-mahâl i'râbı
Okumış anlamış olsaydı 'Avâmil hattât
Korkarum hışmına Allah ü resûlün uğrar
Tâ ki yanlış yaza Kur'an u delâ'il hattât
Ben Hevâyî iderüm tövbe mürekkebciliğe
Var ise yazdığım anlamağa kâbil hattât (Ayan 2002: 98)

Sürûrî, Zağra'da başkâtip olan bir kişiyi mesleği üzerinden hicvederken de kâtiplere mahsus kusurları sıralar:

Bildürürken yazısı cehl-i mürekkeb idigin
Mebhas-ı levh ü kalemden söz açar baş kâtib
Bunca yıldır hele cüz'ice Ferâ'iz okumış
Çünkü kerkes gibi leş görse konar baş kâtib (Ayan 2002: 1331-132)

Yaptığımız araştırmada kâtiplere yönelik hicivlere daha çok şairlerin şiir, şair ve eser üzerine anlayışlarını ortaya koydukları mesnevilerin sebab-i telif ve hâtıme bölümlerinde, divanların dibacelerinde ve şiir bölümlerinde, tarih kroniklerinde ve kitâbetle ilgili eserlerde ayrıca bazı hiciv

eserlerinde rastlanmaktadır. Her biri hiciv edebiyatının birer ürünü olan bu tenkitlerde şairler kitâbete dair hususlar üzerinden eleştirilerde bulunurlar.

Makalemize kaynaklık etmek üzere, alanla ilgili lisansüstü tez, elektronik veya basılı kitap olarak neşredilmiş, on beşinci asırla on dokuzuncu asır arasında yazılmış üç yüzdenden fazla mesnevi, tezkire ve divan taranmıştır. Makaleye konu ettiğimiz kâtip ve müstensih hicvine dair verilerin, taradığımız yaklaşık üç yüzü aşkın eserde hayli sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada kâtip hicviyle ilgili bir bütün olarak divan şiiri kaynaklarının incelendiği iddiasında değil; ancak klasik Türk şiirinin yaklaşık beş asırlık zaman dilimi içine yayılan yüzlerce eserin taranmasıyla kâtip hicivlerine dair elde edilen veriler, konuyla ilgili genel hükümler çıkarılmasına engel teşkil etmemektedir. Söz konusu çalışmalardan elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuş ve hiciv unsurları tasnif edilerek işlenmiştir.

I. Kâtiplere Yönelik Hicivlerin Sebepleri

I.I. Hünersizlik ve Cehâlet

Şairlerin kâtipleri eleştirirken harflerle ilgili divan şiirindeki klişe benzetmelerin yanı sıra orijinal hayallerle benzetmeler yapıp, kâtip eleştirisini şairliğin izharına çevirdikleri de görülür. Bu eleştirilerde kâtip hatalarının iki yönü dikkat çeker. Bunlardan birincisi hat sanatından mahrum olan kâtibin yazı sitilidir. Estetikten uzak yazılarıyla bazı kâtipler harfleri ve kelimeleri olduğundan çok farklı şekillere dönüştürürler. Şairler için asıl hiciv sebebi de budur. İkincisi ise kitâbet ilmine dair cehâlettir.

Klasik edebiyatta yazı ve imla bilgisi ve bu alandaki bazı incelikler bazı sanatları ve söz oyunlarını da doğurmuştur. Cinas, kalb, seci ve tarih düşürme gibi sanatlarda harflerin ve noktaların önemi büyüktür. Kâtiplerin yapacakları nokta hatası bile bu sanatlara gölge düşürebilir. Ayrıca Arapça ve Farsçada kısa ünlüler yazılmaz. Müstensih veya kâtip tarafından uzun ünlülerin yazılıp yazılmaması da kelimelerin yanlış okunup anlaşılmasına sebep olmuştur. Bu sebeple şairlerin; kâtiplerin yapacakları bu türden hatalara tahammülleri olmamıştır.

Asırlar boyunca Türk milletinin kullandığı ve yazılı edebiyatın kayda alındığı Arap alfabesinin bir özelliği de benzer yazılan bazı harflerin sadece nokta farklarıyla birbirinden ayırt edilmesidir. Bu özelliğin örneği bugün kullandığımız Latin menşeli alfabede c-ç; g-ğ; ı-i; o-ö; s-ş ve u-ü harfleri arasında da vardır. Ayrıca bazı harflere de bazı benzetmeler yapılmıştır. Örneğin nûn (ن) harfi kaşla, sad (ص) harfi gözle; dal (د) harfi kambur insanla; lam (ل) harfi çengelle; cim (ج) harfi saçla; elif (ا) harfi boyla ilişkilendirilir. Bu benzetmelerin sayısı hayli fazladır (Çelebioğlu: 599-624). Şairler kâtiplere dair eleştiri ve hicivde bulunup bazen de beddua ettiklerinde klasik şiirin harflere yüklediği yaygın teşbihleri ve harflerin nokta veya diğer şekil unsurlarını da dikkate alırlardı.

Fuzûlî (ö. 1556), bu türden kusurlarla yazının okunmaz ve anlaşılmaz kılınmasına sebep olan câhil kâtipleri hicvederken nokta farkıyla “sûr”u (سور) (dügün, eğlence) “şûr” (شور) (gürültü, patırtı) ve “göz”ü (كوز) kör (كور) olarak yazan kâtibini eleştirir:

Kalem olsun eli ol kâtib-i bed-tahrîrin

Ki fesâd-ı rakamı sûrumuzu şûr eyler

Gâh bir harf sükûtiyle kılar nâdiri nâr

Gâh bir nokta kusûriyle gözü kör eyler (Akyüz vd. 1990: 18)

Taşlıcalı Yahya (ö. 1582), güzel yazı yazmayı beceremeyen; hat sanatını bilmeyen kâtiplerin/müstensihlerin yazıyı ve harfleri bambaşka bir hâle dönüştürdüklerini benzetmelerle ifade eder. Buna göre hünersiz kâtip harfleri ve satırları hezimete uğramış askeri birlikler misali birbirinden uzak yazar. Kaf harfini Elbürz dağına kef harfini de yaşlı bir insana döndürür. Mim harfi ağır bir gürze, ye harfi ise eğri yaya benzetilir.

Yaza harfi biri birinden dūr

Leşker-i münhezime döne sutūr

Kûh-ı Elbürze döne yazduğı kâf

Pîr-i fertûta döne çekdüğü kef

Mîmi bir gürz-i girân gibi ola

Yesi bir eğri kemân gibi ola (Çınar 2014: 323)

Taşlıcalı Yahya *Kitab-ı Usul*'ünde de kâtiplere yönelik hicivlere yer verir. Şâirin diğer eserlerinde de görülen ve göçebe, köylü, bilgisiz vb. anlamlarda da kullanılan "türk"e dair hicvi bu eserinde de vardır. Câhil ve hünersiz kâtibi Türk sıfatıyla hicveden Yahya, bu kesimin siyahı beyazdan ayıramadığını, kaleminin nazma ıstırap verdiğini, yazıyı darmadağın kıldığını, bahçenin bel küreğinden çektiği gibi kâğıdın da bunların kalemlerinden çektiğini ve sanki asasıyla koyun güdercesine hattı birbirine kattığını, şiirin gözünü adeta kör ettiğini, kelimeleri cehâleti sebebiyle birbirine karıştırdığını ifade eder. Buna göre kâtip "makbûl"ü (مقبول) "maktûl" (مقتول) diye yazar:

Meded âh elinden ol etrâkûn âh

Nedür bilmez iken sefid ü siyâh

Basîret göziyle idemez nazar

Bu çıkmaz diyü kâlibına basar

Virür hâmesi nazmına ıztırâb

Çeker bağçe biller gibi bir 'âzâb

Yazar hattı ammâ perişân ider

'Asâ ile gûyâ ki koyun güder

Eli 'ayn-ı eş'ârı ma'lûl ider

Sefâhatle makbûlî maktûl ider (Alkaya 1996: 410)

Taşlıcalı Yahya *Yusuf u Züleyha*'da da hünersiz ve câhil kâtibi hicveder. Buna göre bu türden kâtibin eğri elinden düzgün elif çıkmaz. Kaleminden çıkan hat, kargaların ayak izlerine döner. Üç harfi usulünce yan yana getiremeyen bu kâtiplerin hatları ne nesihe ne kûfi hatta benzer. Üstelik bu kişiler bu halleriyle yazmaktan da vazgeçmezler:

Elif egri elinden toğrı çıkmaz

Hatâsı yanlışı çok sıhhati az

Perişân hat yazar destinde hâme

Döner zâg izlerine satr-ı nâme
 Sahîh ü sâlim itmez üç hurûfî
 Ne nesh olur anun hattı ne kûfî
 Gözi yazıda vü gönli yabanda
 Vücûdî yirde fikri âsumânda
 Yazıdan eylemez bunlar ferâgat
 Meger Allahdan ola inâyet (Çavuşoğlu 1979: 181)

Câhil kâtiplere karşı tenkitlerini *Gülşen-i Envâr*'ında da sürdüren Taşlıcalı Yahya, câhil olduğu halde yazı yazmaya yeltenen kâtibin elindeki kalemin figan ettiğini, hattının harap bir bağa, noktaların da toza dönüştüğünü sanatlı ifadelerle belirtir:

Hey ne belâdur bu ki bir bed-likâ
 Yazıya ölçümlene nâ-dân ola
 Yazmaga başladığı gibi hemân
 Anun elinden kalem ide figân
 Yazduğu hatt bâğ-ı harâba döne
 Noktaları anda gurâba döne (Sağlam 2016: 860)

Taşlıcalı Yahya, kelimelerin ve harflerin yazımındaki kusurları da türlü söz oyunları ve benzetmelerle hicveder. Buna göre her kelime adeta bir Nil timsahına dönerken, liyakatsiz kâtibin yazdığı elif (ل) harfî lam (ل) harfine benzerken cim (ج) harfî dal (د) harfine mim (م) harfî de paslı aynaya teşbih edilir. Kâtibin yazdığı fethalar (üstün) adeta mazlumun başına inen asaya; kesreleri (esre) ise dalları kırılmış bir fidana benzetilmiştir:

Her kelime niteki harçeng-i Nîl
 Gör(i)ne nâ-sâz u hakîr ü zelîl
 Yazduğu egri elifi fi'l-mesel
 Lâma döne vire kelâma halel
 Yanlışı çok câhil-i mutlak gibi
 Hâleti yok zengi-i ahmak gibi
 Cîmi ola cehl-i vücûdına dâl
 Mîmi dahî âyine-i pür-melâl
 Fethasını yaza velî nâ-sezâ
 Her ser-i mazlûma ola bir 'asâ
 Kesreleri kolı kırılmış nihâl
 Gülşen-i te'lîfe vire ihtilâl (Sağlam 2016: 860)

Nev'îzade Atayî (ö. 1635), mizahi bir dille kitâbet hüneri olmayan câhil kâtibin yazdığı harfleri bazı nesnelere benzetirken kelimelerin yanlıştır yazımından da bambaşka manalar ortaya çıktığını ifade eder. Kâtibin yazdığı ha (ه) harfî öküz gözüne benzetilirken kâtibin hünersizliğiyle

adeta baş yarıp göz çıkardığını, belî kelimesini bazen bal bazen de Ebî Leb olarak yazdığını; kâf harfinin keşidesini çekerken adeta kâfir elindeki tüfeğe çevirdiğini ifade eder:

Hâ yazarsa döne ‘ayn-ı bakara
Başını yara gözünü çıkara
Fasl u vaslı ola nâ-bercâ hep
Belî bal eyleye gâhî Ebî Leb
Kalemi kâfe keşîde çekicek
Ola gûyâ kef-i kâfirde tüfek (Yelten 2013:197)

Kara Fazlî (ö. 1564), müstensihin istinsah ederken yaptığı hatalardan, yerli yersiz nokta kullanımı sebebiyle pek çok kelimenin yazımını değiştirmesinden, farklı kelimeler yazıp anlamları bozmasından yakını. Buna göre kâtip “zâr” (زار) kelimesini “târ” (طار), “penâh” (پناه) kelimesini “tebâh” (تباه) olarak yazar. “Muhabbet” (محبت) kelimesini “mihnet” (محنه); “lezzet”i (لذت) ise “zillet” (ذلت) yazıp zıt anlama çevirir. Çektiği çizgiyle sad harfinin gözünü kör edip “fasl” (فصل) kelimesini ise “vasl” (وصل) olarak yazar. “Vasl”ı (وصل) da “fasl” (فصل) olarak kaleme alır:

Bî-mahal nokta eyleye geh ü gâh
Zârı târ eyleye penâhı tebâh
Yâra dâyim muhabbeti mihnet
Kıla cehl ile lezzeti zillet
Çeküben mîl hâmeden her dem
Kör ide çeşm-i sâdı ‘aynın hem
Fasl vaktinde vasl ola kârı
Vasl hîninde fasldur kirdârı (Öztekin 2002: 426)

Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1600), de *Mihr ü Mah* mesnevisinde yanlış yazarak eserlerin okunuşunu ve yazımını bozan kâtipleri hicveder. Beddua ettiği kâtibin za (ذ) harfi yerine dal (د) harfini yazması halinde yazdığı lam (ل) harfini onun canını almakta çengel olarak kullanmayı, vasl vavını bilmeyenin canını almayı müstehak görür:

Zâ yirine yazarsa hey’et-i dâl
Lâmını eyle cânına çengâl
Vâv-ı vaslı ki bilmeye tahkik
Eyle cânından anı sen tefrik (Sabuncu 1980: 119)

Âlî, *Tuhfetü’l-Uşşâk*’ında da noktaları karıştırmak suretiyle “şemen” (شمن) ile “semen” (سمن) ve “fazl” (فضل) ile “fasl” (فصل) kelimelerini yanlış yazan ve bunu sık yapan câhil kâtibin ölmesini hak bilir:

Bir görürse şemen ile semeni
Bulmasun bir giyecek pîreheni
Sûret-i fâzılı yazsa fâsıl
Cândan ayrılrsa nola ol câhil (Aksoyak 2003: 350)

I.II. Emeğin Hebâ Olması Korkusu

Şairlerin müstensih veya kâtiplere yönelik hicivlerine yol açan sebeplerden biri de kendi hüner ve sanatlarını göstermek için verdikleri emeğin, câhil veya özensiz hattatlar eliyle heba olacağı korkusudur. Esasen bu sebep şairlerin tefahür izhar etme anlayışlarıyla da yakından ilgilidir. Emeğe dair kaygılar zikredilirken şairler ne denli uğraştıklarını ifade etmekle beraber eserlerinin ne kadar üstün olduğuna fahiye üslubuyla değinirler.

Necatî Beğ (ö. 1509), *Divân*'ındaki bir kıt'ada emeğinin kâtipler eliyle hebâ edilmesinden duyduğu kaygıya dikkat çeker. Öyle ki *Divân*'ının birkaç yerinde bu konuya değinir:

Her kişi ögüp göge çıkarmak
Câizdür olursa Beyt-i Ma'mûr
Feryâd u figân ki dürr-i nazmı
Kâtipler ider hebâ-ı mensûr (Tarlan 1997: 126)

Necatî Beğ, yazdığı divanın hayatının ürünü olduğuna değinerek bu eserin değme kişilerce yazılmaması gerektiğini vurgular:

Ömrünün hâsılı durur anı sen
Hele şol bir fülâna yazdurma (Tarlan 1997: 137)

Necatî Beğ bir başka kıt'ada kâtipler kadar akılsız, bahtsız, müflis ve mendebur kişiler olmadığını ifade edip bu zümreyi ağır bir şekilde hicveder:

Bî-akl u bî-sitâre vü meflûs u mendebur
Yokdur cihânda bir dahi ehl-i kalem gibi (Tarlan 1997: 138)

Necatî Beğ başka bir kıt'asında bozuk hatları ve yanlış yazımları sebebiyle divanını okunmaz, şiirini anlaşılabilir hale getirip eserine zarar veren kâtipleri yerer. Devrinde şiir sahasında şöhreti yaygın olan ve çağdaşlarınca pek çok gazeline nazireler yazılan şairin *Divan*'ının; sağlığında fazlaca istisah edilmiş olma ihtimali yüksektir. Bu durumda şair hayattayken şiirini istinsah eden yeteneksiz ve câhil hattatlara tesadüf etmiş olmalı ki eserinin değerinin düşürülmesinden yakınmış ve kâtip zümresine karşı defaeten hiciv yöneltmiştir. Necatî Beğ benzersiz ve gönül alıcı şiirler yazmanın maharetsiz kâtip elinde heba olduğunu, kâtiplerin şairin şiirini farklılaştırdıklarını, câhil ve köylü kâtipler elinde şiirinin tahrip edilip yağmalandığını, hünerle yazı yazmak yerine divanın adeta kömürle karalandığını belirtip şikâyetle bulunur. Son iki mısradaki ise câhil kâtibin Necatî isminin ilk iki harfi olan nun ve cim harflerini yan yana yazmaktan bile korktuğunu zira bu durumda şiirin Necatî'ye ait bir işaret taşıyacağını belirtir. Burada akla gelen hususlardan biri de başkasının şiirini kendisine mal etmeye çalışan müteşairlerin varlığıdır:

Ey bî-bedel ne fâide eş'âr-ı dil-firib
Olmaya çünkü kâtip olanun mehâreti
Kâtip didükleri yazar eş'ârımı velî
Ben didüğüm gibi degül olan ibâreti
Tahrîb itdi şi'rümi mahzâ bir iki Türk

Görmedi kimse buncılayın nehb ü gâreti
 Divânımı yazar sanasın kim kömür alub
 Karardur âh şâhum ile bir imâreti
 Nûn ile cîmi bir yere yazmaz şu korkudan
 Ki ide Necâtî lafzına nâ-gâh işâreti (Tarlan 1997: 141)

Lâmi'î Çelebi (ö. 1532) *Veyse vü Ramin* adlı mesnevisinin hâtîme kısmında kâtibin eserini çoğaltırken ona hâlel getirecek eylemlerden uzak durmasını ister. Şair eserinin kıyamete dek kalmasını arzu ederken ne hata dolu hatta katlanmasını ne de eziyet kılıcına maruz kalmasını ister. Kâtibin yazı yazayım derken eliyle esere zarar vermemesini diler:

Ne olsun bârkeş hatt-ı hatâdan
 Ne çeksün serzeniş tiğ-i cefadan
 Kalem-zen komasun harfine engüş
 Serine basmasun pâ saye-i müşt
 Perîşân itmesün evrâkını bâd
 Cihân turdukça olsun resmi âbâd (Öztürk 2009: 604, 6756-6761)

On altıncı asır şairlerinden Kalkandelenli Mu'îdî (ö. 1586), şiir ehlinin kendi eserini yazdıkları zaman kusuru var ise onu açıklamak yerine, ıslahı mümkünken değiştirip bozmalarının eserine zarar vereceğini ifade eder:

Nazm ehli çün eş'ârımı tahrîr ideler
 Taksîri eger var ise tefsîr ideler
 Dîvânımın ıslâhına kâdirler iken
 Hayf ola ki tağyîrine taksîr ideler (Tanrıbuyurdu 2012: 434)

Nev'îzâde Atayî, câhil hattatı tenkit edip beddua ederken onun, usul bilmez hattıyla doğru okuduğunu yanlış yazması, şiirin veznini bozup düzyazıya çevirmesi ve hattının taklitten öteye gitmemesi halinde yapacağı yanlışların eserinin albenisini yok edeceğini ifade eder:

Hususâ ki ol kâtib-i nâ-kabûl
 Ki ola anun hâmesi bî-usûl
 Dürüst okuya yanlış imlâ ide
 Boza veznini şi'ri inşâ ide
 Nazîre ola hattı ol câhilün
 Eli azgına uymaya bâtilun
 Hudâ hıfz ide ikisinden müdâm
 Bozulmaya bu nazm-ı dil-keş nizâm (Kuzubaş 2007: 234)

Gelibolulu Mustafa Âlî de *Tuhfetü'l-Uşşâk'*ında anlayışsız kâtibin beddua ederken onun yanlış hattının, "pak kitap" olarak vâsfettiği eserine hâlel getireceğine dikkat çeker:

La‘net ol kâtib-i bî-idrâke
 Nokta koya bu kitâb-ı pâke
 Akçesine tama‘ idüp her ân
 Acele eyleye nakşında iyân
 Bilmeye neydüğünü sevk-i kelâm
 Şevk idüp nokta koyar ol bed-nâm (Aksoyak 2003: 350)

18. yy. şairlerinden Subhîzâde Feyzî (ö. 1739) de hamsesindeki mesnevilerin hâtime kısımlarında kâtipler üzerine türlü değerlendirmelerde bulunur. Hemen hepsi birbirine benzeyen bu değerlendirmelerde Feyzî, genel olarak şiirden anlamayan, nazmı nesir ile karıştıran ve yazma yetenek ve bilgisi olmayan kâtipleri ve okuyucuları hicveder. Feyzî, *Aşknâme*’sinde müstensihlerin yapacakları yanlışlarla eserine gölge düşüreceklerinden kaygılanır. Feyzî’ye göre onun eseri tertemiz ve özgündür. Ancak câhil kâtipler, bu eserin veznini ve imlasını bozup onu inşaya dönüştürebilirler:

İrmeye bu nazma dest-i nâdân
 Veznin boza eyleye perîşân
 Havfum o ki nâ-dürüst imlâ
 Tahrîr ide lutfi zîr ü bâlâ
 Tahrîri için çekerse zahmet
 Vermeye bu nazm-ı pâke sıklet
 İtmeye bu nazm-ı pâki inşâ
 Olmaya galat-nüvis-i imlâ (Arslan 2008: 592)

Feyzî’nin *Safânâme*’sinde de kâtiplere karşı eleştiriler yöneltilir ve “inci gibi kıymetli ve de orijinal olan bu eser müstensihlerin hatalarıyla değerini yitirmemeli” diye temennide bulunur. Şair bir yandan fahriye edasıyla eserini ve şairliğini överken, diğer yandan kâtipleri yerer:

Havfum odur hem galat imlâ ola
 Nazmı boza yazduğı inşâ ola
 Harfi ide biribirinden ba‘îd
 Bozula sad-hayf bu nazm-ı cedîd
 Ola perîşân bu nazm-ı le’âl
 Kâfiyeler ola nukûş-ı hayâl (Arslan 2008: 508)

I.III. Şairin Tefahürü Sebebiyle Kâtiplerin Hicvi

Şairlerin kâtiplere yönelik hicivlerinin dikkat çeken sebeplerinden biri de şairliklerine dair tafâhür ifadesidir. Kendi şairliğini eşsiz ve oldukça kıymetli bulan şair; kâtip veya müstensihin olumsuz tavrı, özensiz yazısı ve câhilce eylemleri gibi sebeplerle zıtlıklar üzerinden eserini ve sanatını yüceltir. Bu sebeple hiciv aynı zamanda bir tefahür aracı olur.

Dîvânı’nda eserine dair temennilerini sıralayan Necâtî Bey, kendi şiirini kız nakışına ve dîvanını da büyüler öğreten bir esere benzetip ömrünün sanat ürünü olduğuna değinir ve övünür.

Eserinin ancak ehli beytten olacak kişilerce yazılmaya layık olduğunu vurgularken eserinin değerini yüceltmek için tezata başvurur. Bu eserin değme kâtiplerce, taşralı Türkmenler ve ne idüğü belirsiz kişilerce yazılmasını istemez:

Ey Necâtî ölünce dîvânı
 Kimseye mâlikâne yazdurma
 Kati kız nakşîdur senün şi'rün
 Ehl-i beyt olmayana yazdurma
 Degmesin dâmenine nâ-mahrem
 Terk it Türkmâna yazdurma
 Andan öğrendiler hep efsûnı
 Galât idüb fesâne yazdurma
 Ömrünün hâsılıdurur anı sen
 Hele şol bir fülâna yazdurma (Tarlan 1997: 137)

Benzer şekilde Lâmi'î Çelebi de Türkçe *Divânı*'nın önsözünde kendi şiirini ay yüzlü bir güzele câhil ve kötü kâtibi de bu güzelliğe gölge düşüren kötü kişilere teşbih eder:

“Debîrân-ı sekâmet-nüvis ve harf-girân-ı garâmet-telbîs eline düşüp meh-âsâ tal'atına husûf irmeye ve beyân cellâdlarının ve irfân bî-dâdlarının ta'addisi ve kasd-ı tahaddisi birle meslûh olmaya”. (Hatalı yazan kâtipler ve ayıbını örtmeye çalışan ağır elliler eline düşüp ay gibi yüzüne gölge ulaşmasın ve ifade cellatlarının ve irfan düşmanlarının zulümleri, saldırmaları ile derisi yüzülmesin.) (Üzgör: 244-245; Burmaoğlu 1983: 80).

Gelibolulu Mustafa Âli, *Mihr ü Mâh* mesnevisini yazarken onu hoş kitap olarak tavsif eder, ve aynı zamanda irfan ehline layık bir kitap olarak niteler. Böyle kıymetli bir kitabın câhiller tarafından ele alınmasını istemez.

Hâsılı isterüm ki bu inşâ
 Ehl-i 'irfân olana ola sezâ
 Almasun anı deste câhiller
 Virmesünler bu hoş kitâba zarar(Sabuncu 1980:119)

II. Kâtiplere Yönelik Hiciv ve Değerlendirmelerde Bedduâ ve Duâ

II.I Bedduâ

Kâtip, hattat veya müstensihlere dair değerlendirmelerde en dikkat çeken hususlardan biri de bedduâlardır. Hiciv türünün ağır örneklerinden olan bedduâlarda kötü veya câhil hattatlara lanet okunur. Bu kişilerin yaptıkları yanlışlar sıralanırken harflerin şekil özellikleri bakımından söz oyunlarına yer verilir ve böylece sövgü seviyesine varan bir ilenç ve saldırı dikkat çeker. Bedduâlarda hattatın mesleğini icra etmesine vasıta olan eline, kalemine ve diline dair olumsuz göndermeler hayli fazladır. Heccav şâirler, kâtibin mesleğini icra edemeyecek hale gelmesini, velhasıl ölüp gitmesini bile isteyecek hale gelirler.

Kötü müstensihe veya câhil hattata karşı edilen bedduâların en bilinenlerinden biri Fuzûlî'ye aittir. Fuzûlî'nin *Dîvân*'ının dibacesinde eserine gölge düşürecek ve yazdıklarının anlamını değiştirip bozacak kâtiplere ettiği bedduâ, âdeta konuyla ilgili bir sembol şiire dönüşmüştür. Fuzûlî, manzum ve mensur ifadelerle eserinin üç taifeden korunması için Allah'a duâ eder. Bu gruptan biri yeteneksiz ve câhil kâtiplerdir. Fuzûlî, kelimelerin yazım özellikleri ve harflerin noktalarından hareketle yapılan yanlışların neler olabileceğine de değinir:

“İlâhi, bu mahbûb-ı cihân-peymâyı ve bu şâhed-i ra'nâyı, ki meşşâtâ-i lutfun zînet virmişdir ve hilye-i tevfikin pirâye-i hüsnün rütbe-i kemâle yetirmişdür. Umûmen ehl-i fesâddan, husûsen üç tâ'ife-i bed-nihâdden hısn-ı himâyetinde masûn ü mahrûs edesin: Biri ol kâtib-i nâ-kabil ve mümli-i câhil ki hâme-i muhalif-tahrîri tîşe-i bünyân-ı ma'ârifdir ve kilik-i küdüret-te'siri mi'mâr-ı binâ-yı zehârifdür, gâh bir nokta ile muhabbeti mihnet gösterir ve gâh bir harf ile ni'meti nikmet okudur.”

Daha sonra Arapça, Farsça ve Türkçe olarak bu gruba karşı bedduâ eder:

“Arabî
Tebbet yedâ kâtibin levlâhu mâharibet
Ma'mûretin ussiset bi'l-ilmî ve'l-edebî
Erdâ mine'l-hamri fi ifsâdi nüshatîhi
Yestazhirü'l-aybe tayiren mine'l-nebi”

“(Kendisi olmadığı halde ilim ve edeple kurulan bir şiir mamuresinin harap olmayacağı o kâtibin elleri kurusun. İstinsah ederken bir eseri bozmaktan yana şaraptan daha kötüdür. Farkında bile olmadan, ineb (üzüm) kelimesini bozar da ayıp haline sokar)” (Üzgör 1990: 283).

Türkî
Kalem olsun eli ol kâtib-i bed-tahrîrin
Ki fesâd-ı rakamı sûrumuzu şûr eyler
Gâh bir harf sukûtiyle kılar nâdiri nâr
Gâh bir nokta kusûriyle gözü kûr eyler
Fârisî
Bâd ser-geşte besân-ı kalem ân bî-ser ü pâ
Ki büved tîşe-i bunyân-ı maârif kalemeş
Ziyet-i sûret-i lafzest hateş leyk çi sûd
Perde-i şâhid-i ma'nist sevâd-ı rakemeş

(Kalem gibi başı dönsün o savruk kimsenin ki kalemi, bilgi binasını yıkan kazmadır; yazısı, sözün görünüşünün süsüdür amma ne fayda ki mânâ güzelinin yüzünü perdeler.) (Üzgör 1990: 285-Akyüz vd. 1990: 18).

Kara Fazlî (ö. 1564) de *Gül ü Bülbül* mesnevisinin sonunda harf ve kelime oyunları üzerinden iki kesime bedduâ eder. Bunlardan biri hatalı işler yapan kâtiplerdir. Zira hattatın yapabileceği yanlışlar eseri anlaşılabilir kılabilmektedir. Hattat, yersiz elif ve nokta kullanmakla yanlışlar yapıp “zâr” (زار) kelimesini “tar” (طار); “muhabbet”i (محبت) “mihnet” (محنت); “lezzet” (لذت) kelimesini

“zillet” (ذَلَّت); “fasl”ı (فصل) “vasl” (وصل); “vasl”ı (وصل) “fasl” (فصل) olarak yazıp câhilliğiyle müellifin eserini değiştirip bozabilir. Bu durumda böyle doğru yazmayı beceremeyen hattatların elleri kalem olsun diye bedduâ edilir:

Umaram k' eyleye Hudâ-yı Gafûr
 İki kesden cemâlini mestûr
 (...)
 Biri ol kâtib-i hatâ-pîşe
 Ki hatâdan çeker hatâ tîşe
 Hattı bi-vech elifle ide hatâ
 Ola hattında sehv birle hatâ
 Bî-mahal nokta eyleye geh ü gâh
 Zârı târ eyleye penâhı tebâh
 Yâra dâyim muhabbeti mihnet
 Kıla cehl ile lezzeti zillet
 Çeküben mîl hâmeden her dem
 Kôr ide çeşm-i sâdı 'aynın hem
 Fasl vaktinde vasl ola kârı
 Vasl hîninde fasldur kirdârı
 İki bîgâneyi geh eyleye yâr
 Ki iki yârı ayına bî-kâr
 Çü kalem olmaz ise râst-rakam
 Dilegüm bu ki ola desti kalem (Öztekin 2002: 426-427)

Taşlıcalı Yahya, Gencîne-i Râz'ın hâtıme kısmında da yanlış yazan kâtibe beddualar eder. Yanlışını düzeltmeyen câhil hattat, eşeğe teşbih edilirken bela ve derdin ondan eksik olmaması yönünde ilençte bulunulur. Yahya bu kâtiplerin başının 'ayn harfî gibi yarılması, ayrılık gamı ile dertlenmesi ve kendi şehrinden ayrılıp derdine de asla çare bulamaması yönünde bedduâ eder:

İrsün ol kâtibe bin derd-i sarîh
 Yazduğı yanlış itmezse sahîh
 Gelsün ol ahmak u nâdâna belâ
 Har gibi câhil ü nâ-kâbil ola
 (...)
 Yazduğı 'aynı gibi başı 'ayân
 İki şakk ola bi-hakku'l-Kur'an
 Beynini alıkoyan bî-idrâk
 Elem-i hicr ile olup gamnâk
 Kendü şehrinden olup âvâre

Derdine bulmıya hergiz çâre

(Çınar 2014: 323-324).

Larendeli Şânî (ö. 1610), eserini kötü yazan ve müdahaleleriyle onu anlaşılacak kılacak câhil kâtime karşı bu bedduâ ve hicivlerin en ağır örneklerinden birini verir. Şânî, harf oyunları ve teşbihlerle bedduâ ederken câhil hattatın sebep olabileceği yanlışlara da dikkat çeker. Buna göre hattat yanlış yaparsa ömrü bitsin, elif harfi gözüne giren bir gönder (direk) olsun. Yazdığı dal (ﺩ) harfi boyunu iki büklüm (dal harfi gibi) etsin. Cim (ﺞ) harfi başına balta ve mim (ﻢ) harfi de ağır bir gürze dönüşün ister. Hattatın boyunun ha (ﺡ) ve ye (ﻯ) harfleri gibi iki kat olması yönünde beddua eder:

Bilmeyüp dahl iderse bir ‘âmi
 Daş olup ‘ömrini kese lâmu
 Elifi ola gözine gönder
 Dâlı dal ide kâmetin çenber
 Tîşe ola başına her cîmi
 Dahı gürz-i girân ola mîmi
 Hâ vü yâ gibi ola kaddi dü-tâ
 Katline râsı ola hançer ü yâ
 Defter-i ‘ömrini anun tay it
 Ehl-i Hakkı müdâmî sen hay it
 Ola kim bu du’âyı hayırla şâd
 İdeler rûh-ı Şâniyi dilşâd (Kurmuş 2010: 310)

Taşlıcalı Yahya, mesleğini icra ederken adamakıllı hazırlık yapmayan, kâğıdın iyisini edinmeyen ve eseri kötü bir yazıyla kaleme alıp istinsah eden tiryaki kâtiplerin başının kalem gibi yarılmasını ve bedeninin yılanlara gıda olmasını dileyerek bedduâ eder:

O kem yazıyı kim çıkarabile
 Meger kendü hattıyla varabile
 Anun kâgadı kim degül yahşırak
 Kılâsın kalem gibi başını şakk
 Bu tiryâki kâtiblerün dâ’imâ
 Vücüdını ef’alar itsün gıdâ (Alkaya 1996: 410)

Bozuk hatlı, câhil kâtiplere karşı en sert tenkitleri yönelten şairlerden biri de Filibeli Avnî’dir. Avnî, *Tuhfetü’l-Hükkâm*’ında eserini kıymetten düşürecek kâtip-lere karşı bedduâ ederken esasen bu zümreye karşı grup hicvi de yöneltmiş olur. Bu ağır bedduâların bir kısmı diğer şairlerin ifadelerinde de benzerine rastlanan türdendir. Klasik şairin eserinin üretim şartları ve dağıtım/yayım süreci benzer özellikler taşıdığından eserlerinin benzer âkibetlere uğraması da kaçınılmazdır. Bu durum doğal olarak şairlerin kâtip zümresinin hicvinde benzer bir dil kullanmalarına sebep olmuştur.

Filibeli Avnî (ö. 1564), türlü benzetmeler yaparak hünersiz ve câhil kâtiplere bedduâ eder. Ağaç dalına benzettiği câhil kâtibin elinin kalem gibi kupkuru kalmasını, yaprağa benzettiği dilinin çürümesini isteyip yazdığını gözden geçirmeyen kâtibin bin dert erişmesi için bedduâ eder ve eşek misali bu câhil zümreye lanet eder. Bu zümre hat sanatının kaidelerini bilmeyip hatalı imla ile yazar. Pek çoğu câhil olan kâtip zümresi içinde esrarkeş, afyoncu ve mecnun misali kişiler bulunup bunlar şiiri vezne riâyet etmeden düzensiz yazar:

Şâh-ı desti kalem-âsâ kurusun
 Huşk olup berg-i lisânı çürisün
 İre ol kâtibin bin derd-i sarîh
 Yazdugın eylemez ise tashîh
 La'net ol kâtib-i nâ-ehl olana
 Hâr-ı nâ-kâbil-i pür-cehl olana
 Bilmeyüp kâ'ide-i hattı fakat
 Yaza imlâsını ma'lûl u galat
 Niçe tiryâkî vü bengî mecnun
 Gâh olur nazmı yazar nâ-mevzûn
 Kâtibün ekseri hod câhil olur
 Ehl-i keyf ise ekseri mühmil olur (Kırbyık 2008: 199)

Gelibolulu Mustafa Alî, *Tuhfetü'l-Uşşâk*'ında bir an önce para alabilmek için acele edip anlayışsızca ve câhilce davranacak ve eserine hâlel getirecek, şemen ile semen kelimelerini birbirinden ayıramayan, nokta farkını bilmeyen ehliyetsiz, açgözlü, câhil kâtibin bedduâ edip lanet okur. Böyle kâtibin giyecek bir gömlek dahi bulmamasını, canından olmasını temenni eder:

Lanet ol kâtib-i bî-idrâke
 Nokta koya bu kitâb-ı pâke
 Akçesine tama idüp her ân
 Acele eyleye nakşında ayân
 Bilmeye neydüğünü sevk-ı kelâm
 Şevk idüp nokta koya ol bed-nâm
 Bir görürse şemen ile semeni
 Bulmasun bir giyecek pîreheni
 Sûret-i fâzılı yazsa fâsıl
 Cândan ayrılma nola ol câhil (Aksoyak 2003: 350)

İşinin ehli olmayan, aceleci, câhil kâtiplere karşı hiciv yönelten şairlerden biri de hamse sahibi Nev'îzâde Atâyî'dir. Atâyî, *Sohbetü'l-Ebkâr*'ında; yaptığı imla yanlışlarıyla eseri okunmaz, anlaşılmaz kılan müstensih zümresini harflere dair teşbihlerle hicveder. Atâyî'ye göre istinsah ettiği eserin manasını değiştirip irfan ehlinin düşmanı olan kâtiplerin elinden çok çekilmektedir. Bunlar müeelif hattından çıkan eseri yazarken yazdıkları harfleri adeta mensuh kavme dönüştürür. Bazen

noktaları yazmadan siyakat hattı gibi yazar bazen de noktaları rakam gibi yazarak anlaşılmaz kılar. Noktayı yersiz kullanarak “muallim” kelimesini “muğlîm” şeklinde yazar. Bu kâtiplerin yazdıkları satırlar yay gibi eğri büğrü olup ney’in ince ve kalın sesleri gibi uyumsuzdur. Mısraları şekilsiz yazarlar ve hatları bu haliyle koca karı dişlerine benzer. Bu kâtiplerin yazıları diktiği kumaşı hem bozup hem de çalan terzilere benzer:

Dâd-ı feryâd iki şahs-ı nâdân
 Oldılar düşmen-i cân-ı ‘irfân
 Biri ol kâtib-i tashîf-nüvîs
 Ki virir ma’nîye hükm-i telbîs
 Nâsîh-i nüsha-i asl ola müdâm
 Kavm-i mensûha döne harfi tamâm
 Elifi kim kec idip yazsa du’â
 Sarığın egmiş ider ‘azm-i veğâ
 Geh siyâkat-veş ider terk-i nukât
 Geh rakam gibi yaza nokta fakat
 Nice olmaya mu’allim nâdim
 Derd-mendin adın eyler muğlim
 Satrını eğri ide yay gibi
 Uymaya zîr ü bem-i nây gibi
 Yaza mîsrâ’ını artık eksik
 Bîve dendânı gibi ola gedik
 Döne hayyât-ı hıyânet-kâra
 Hem boza hem çala andan pâra (Yelten 2017: 197)

Nev’îzâde Atâ’î şiiiri yazısıyla bozan kâtipleri *Nefhatu’l-Ezhâr* adlı eserinde de hicveder. Buna göre kâtibinin hünersiz ve kıymetsiz yazısıyla tahrif edilen şiiirin vay başına. Böyle kâtipler bir an önce yazmak telaşıyla şiiiri nakışa, resme; sözün manasını zayıflatıp kitabı da eski kitaba benzettirler. Sayfaları gereksiz yere karalayarak zenci yüzüne benzeten beceriksiz kâtip her sayfayı mukallidin uğursuz yüzüne çevirir:

Vây başına şî’rün olursa eger
 Kâtibi bir bed-güher ü bî-hüner
 Eyleye tîz yazmag için ihtimâm
 Nazmun ide nakş ile kârın tamâm
 Lafzını ma’nâsını tezyîf ide
 Suhf-ı kadîme gibi tashîf ide
 Karalaya rûy-ı siyâhî gibi
 Nâme-i a’mâl-i tebâhî gibi
 Eyleye her safhasını ol gabi

Çehre-i ma'kûs-ı mukallid gibi

(...)

(Kuzubaş 2003: 323-325)

Nef'î'nin (ö. 1635), Etmekçizade Ahmet Paşa hakkında yazdığı hicviyyesinde paşanın hattı ve kâtipliği de tenkit edilir. Nef'î, Ahmet Paşa'nın hattıyla sureti arasında benzerlik kurar ve kitabetinin baştanbaşa kusurlu olduğunu ifade eder:

Hatt-ı müstekrehi de şekline benzerdi hemân

Yazsa başdan başa imlâda kusûrı ne idi (Akkuş: 1998: 169)

II. II. Duâ

Şairlerin kâtiplere karşı değerlendirmelerinde bedduâlar kadar olmasa da dualar da dikkat çeker. Mâhir hattatla kötü hattatı ayırt eden bazı şairler işini layıkıyla yapan kâtiplere karşı hayır duâlarını esirgemezler. Kâtiplere karşı genel olarak var olan olumsuz tavır ve hiciv üslubunun yerini bu durumda methiye alır. Bu övgüler şairlerin hünersiz müstensihe beddualarından önce veya sonra gelebilir.

Taşlıcalı Yahya, *Gencîne-i Râz*'da iyi kâtiplere yönelik duâlarını esirgemez. Buna göre yazısı, güzel hatla güzel bir sevgiliye dönen, hareke ve sekeneleri yerli yerinde kullanıp adeta kelimelerden koca kanatlı kuşlar yapan ve hattı niyaz ehline Tur dağı olan, çimen gibi cana neş'e veren kâtime rahmetler diler:

Rahmet ol kâtime olsun ki 'ayân

Noktalardan koya ol yolda nişân

Hüsn-i hattıyla ide anı tamâm

Döne bir hattı güzel yâre müdâm

Yaza yer yer harekât u sekenât

Ola tâ şehper-i murg-ı kelîmât

(...)

Olur ol yazı niyâz ehline tûr

Ki çemen gibi vire câna sürûr (Çınar 2014: 323)

Taşlıcalı Yahya *Gülşen-i Envâr*'ında da iyi hattata duâ eder. Şair, şiirini hakkıyla yazıp eserinin güzelliğine güzellik katan, hüsn-i hattıyla mesnevisini adeta manevi bir güle ve sümbüle çeviren ve benzersiz hattını adeta mana gelininin siyah duvağına dönüştüren hattata rahmet diler:

Rahmet o hattâta ki üstâd ola

Anun ile nazmumuz âbâd ola

Hüsn-i hatından ola bu mesnevi

Sünbül-i sûrî vü gül-i ma'nevî

Hatt-ı şerîfi ola bî-iştibâh

Şâhid-i ma'nâya nikâb-ı siyâh (Sağlam 2016: 860)

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Tuhfetü'l-Uşşâk*'ında dua edip övdüğü dikkatli ve ehliyetli kâtimin özelliklerini sıralar. Buna göre yazı yazmakta dikkatli olup işinde acele etmeyen, ücret hususunda

açgözlü olmayan, dili de kalemi de Hakkı zikreden, karanlıkta âb-ı hayat suyunu taşıyan kişi gibi mürekkebi yanında olan iyi ve eşsiz kâtime mutluluk ve baht ihsan olsun, alını da kâğıdı gibi ak olsun. Böyle kâtibin bahtı kararmasın, hassaten Âlî'nin eserini yazarsa Allah işini kolay kılsın, yokluk ve fakirlikten ötürü gam çekmesin. Yüzü de ayna gibi ak pak olsun:

Devlet ol kâtib-i bî-hem-tâya
 Cân ile dikkat ide imlâya
 Acele eylemeye kârında
 Tama'ı terk ide bâzârında
 Hâmesi gibi zebânı her bâr
 Zikr-i Hakk ile ola gevher-bâr
 Yanını bekleme mânend-i devât
 Ka'r-ı zulmetde iken âb-ı hayât
 Kâğıdı gibi ola alını sefid
 Tîre-baht olmaya gûyâ tesvîd
 Yazsa ömrinde bu nazmı bir kez
 Hak teâlâ ide kârını genez
 Olmaya fakr u fenâdan gamnâk
 Ola âyîne gibi çihresi pâk (Aksoyak 2003: 350)

Filibeli Avnî, *Tuhfetü'l-Hükkâm*'da mesleğini icra etmekte mâhir, işinin hakkını veren kâtipleri duâyla över. Bu övgüde hat sanatına dair ayrıntılar da dikkat çeker. Böylesi kâtipler hattı nesih ya da ta'lik olsun onu doğru şekilde yazıp uygular. Başlıkları kırmızı ile yazıp gerekli yere gerekli işaretleri koyar. Her satırı gözden geçirir. Sayfaları cetvelle çizer ve beyitler gönül çekici bir güzele benzer:

Rahmet-i Hak bula ol kâtib-i hûb
 Yaza hem-vâr ü sahîh ü mergûb
 Ola hattı ya nesih ya ta'lik
 Yazup anı kıla sonra tatbik
 Yaza hem surh ile her ser-suhanı
 Gül ile pür kıla bu encümeni
 Yaza her satrı mukâbil ide ol
 Belki etrâfına cedvel ide ol
 Beyti bir dil-ber-i ra'nâyâ döne
 Cedveli 'âşık-ı şeydâyâ döne
 Fi'l-mesel sînesini idüp çâk
 Yârı koynına koyar 'âşık-ı pâk
 (...) (Kırbyık 2008: 199)

Sonuç

Hicvin özü kişi veya grupların eksik yanlarını açığa vurmak, kusurlarını sayıp dökmek, beğenilmeyen hoşla gitmeyen hususları bazen mizah bazen de ağır hiciv ve hatta bedduâ veya sövgüyle dile getirmektir. Kâtip, müstensih veya hattatlara karşı yöneltilen hicivlerde hicvin her iki boyutuna da rastlanmaktadır. Şairlerin kâtiplere biraz da eserlerinin kıymetini yüceltmek kastıyla ve karşıtlığa yer vererek yönelttikleri eleştiriler hiciv edebiyatı için dikkat çekici örneklerdir. Çalışma esnasında kâtiplere yönelik hicivlerin 15. asırdan 18. asra kadar devam ettiği, bu zümreye yönelik hicvin tekil olmadığı, bununla beraber kâtiplere yönelik hicivlerin klasik şiirin eser sayısına oranla sınırlı olduğu ve aynı şairin birden fazla eserinde bu tenkitlere rastlanabildiği görülmektedir. Kâtiplere yönelik hicivlerin 18 ve 19. asırda azalması ise matbaanın gelişimi ve yayılımıyla nispeten orantılıdır.

Sanatçının kaleminden çıkan eser, kâtipler eliyle çoğaltılıp satılmaktadır. Bu durumda kâtibin hatası şairin eserini anlaşılmasız kılabilir. Bunu kısmen günümüzdeki yayınevindeki dizgicilerin dizgi hatalarına benzetmek mümkündür. Zira kâtiplere yönelik hicivlerde dikkat çeken hususlardan biri de yazılan kâğıtların veya defterin ser-levhalarından cetvel çizgilerine; hattından başlıklarına, cildinden şirazesine kadar adeta kapak tasarımı ve sayfa düzeniyle ilgili olduğu görülmektedir.

Kâtiplere yönelik değerlendirmelerde fahriye edası da dikkat çekmektedir. Şairin asıl amacı müstensih yermek kadar kendi sanatını övmektir. Kâtiplere yönelik eleştirilerde şair kâtibi hicvedip yapabileceği muhtemel hataları yergi üslubuyla kaleme alırken bir yandan da kendi eserinin ne denli kıymetli ve eşsiz olduğunu ifade etmiş olur.

Kitâbet hem teknik bir mevzu ve ilim hem de sanattır. Hicivde bulunan şairlere göre bu iş kusur kaldırmaz. Bu sebeple mesleğin ilmi alt yapısını alamayan, bilgisi kıt ve aynı zamanda hünersiz kâtipler sanatçının eserini bozup anlaşılmasız kılabilmiştir. Bu durum da beraberinde hicvin ağır bir yönü olan bedduâların şairlerin şiirlerinde yer bulmasına sebep olmuştur. Sanatsal ve teknik beceri ve bilgidен mahrum kâtipler ağır bedduâların ve hiciv oklarının hedefi olmuşlardır. Bu ağır bedduâların bir kısmı pek çok şairin ifadelerinde de benzerine rastlanan türdendir.

Kâtip, müstensih veya hattatlara yönelik değerlendirme ve hicivlerde edebi eleştiriden ziyade teknik kusurlara gönderme yapma ve belirli bir meslek grubunu hicvetme anlayışı daha çok dikkat çekmektedir. Şairler kâtiplerin vezin bilmeme, nazım ve nesri birbirine karıştırma ve kelimelerin anlamlarını nokta kusurlarıyla karıştırma gibi hatalarını edebi bir değerlendirmeden ziyade teknik bir düzeyde ele almış ve tüm bunları birer hiciv malzemesine dönüştürmüşlerdir.

Kaynaklar

- Akkuş, Metin (1998). *Nef'î ve Sihâm-ı Kazâ*. Ankara: Akçağ Yayınları,
 Aksoyak, İsmail Hakkı (2003). *Gelibolulu Mustafa Alî Tuhfetü'l-Uşşâk*. İstanbul: MEB Yayınları.
 Akyüz, Kenan vd. (1990). *Fuzûlî Divânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
 Alkaya, Mehmet Akif (1996). *Taşlıcalı Yahya, Kitâb-ı Usûl*. Yüksek Lisans Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.

- Arslan, Mehmet (2008). *Türk Edebiyatında Hamseler ve Subhîzâde Feyzî'nin Hamsesi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Ayan, Elif (2002). *Sürûrî ve Hezliyyât'ı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Beyzadeoğlu, Süreyya A. (2004). *Sünbülzade Vehbî Lutfiyye*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Burmaoğlu, Hamit Bilen (1983). *Lâmi'î Çelebi Dîvânı (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânının Tenkitli Metni)*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Çavuşoğlu, Mehmet (1979). *Yahya Bey Yusuf ve Zelîhâ*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Çelebioğlu, Âmil (1998). *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Çınar, Bekir (2014). *Taşlıcalı Yahya Bey Gencine-i Râz*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ece, Selami (2007). *Klasik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri*, Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Güven, Hikmet Feridun (1997). *Klasik Türk Şiirinde Hiciv*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- İnce, Adnan (1994). *Mirzazade Mehmed Salim Dîvânı*. Ankara: YÖK Matbaası.
- Kırbyık, Mehmet (2008). *Filibeli Avnî Tuhfetü'l-Hükkâm*. www.e-kitap-kulturturizm.gov.tr. (erişim tarihi 12.10.2013).
- Kurmuş, Cengiz Veli (2010). *Lârendeli Şânî Gülşen-i Efkâr (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi. Adana. Çukurova Üniversitesi.
- Kurtoğlu, Orhan (2014). *Lebîb Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*. www.ekitap-kulturturizm.gov.tr (erişim tarihi 28.06.2014).
- Kuzubaş, Muhammet (2007). *Atâî'nin Âlemnümâ (Sâkînâme) Mesnevisinin Karşılaştırmalı Metni ve Konu Bakımından İncelenmesi*. Doktora Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Öntürk, Tolga (2019). *Sürûrî'nin Şerh-i Mu'ammeyât-ı Mîr Hüseyin Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Doktora Tezi. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Öztekin, Nezahat (2002). *Fazlî, Gül ü Bülbül*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Öztürk, Murat (2009). *Lami'î Çelebi'nin Veyse vü Ramin Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sadeleştirme)*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Sabuncu, Zeynep (1980). *Mîhr ü Mah: A Mathnawi of Mustafa Âlî*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Sağlam, Ayşe (2006). *Taşlıcalı Yahya Bey ve Hamsesi*. Doktora Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.
- Şeker, Mehmet (1997). *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâis Fî-Kavâ'idü'l-Mecâlis*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tanrıbuyurdu, Gülçin (2012). *Mu'idi Dîvân (Metin Çeviri)*. Doktora Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tarlan, Ali Nihat (1997). *Necatî Beg Dîvânı*. İstanbul: MEB Yayınları.

Üzgör, Tahir (1990). *Türkçe Dîvân Dîbâceleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yelten, Muhammet. *Nev'izâde Atayî, Sohbetü'l-Ebkâr*. www.kulturturizm.gov.tr (erişim tarihi: 11/04/2013).